

УДК 930.25 : 621.74 (497.11 Ниш)“1932/1945“

ФАБРИКА МАШИНА И ЛИВНИЦА ПЕЈИЋ, СТЕФАНОВИЋ И
КОМПАНИЈА У НИШУ
(1932 - 1945)

Драгомир Пејић, бравар из Пирота, после избијања рата 1914. године, радио је у Дезинфекционој станици у Пироту. Циљ станице је био борба против пегавог тифуса. Тадашња Народна скупштина у Нишу образовала је државни Одбор за сузбијање заразе. На захтев тог Одбора 1915. године, из Пирота је у Ниш дошао Драгомир Пејић, са задатком организовања дезинфекционе станице и у Нишу. У њој су поред вршења дезинфекције, израђивани и дезинфекциони апарати такозвана „српска бурад“, која су коришћена за потребе српске војске.²¹⁰

После ослобођења, дезинфекциона станица претворена је у машинску радионицу. Комплетирање радионице у многоструку је помогла и Дирекција плена доделом неколико машина (три струга, једна бор-машина, фрез машина, једна мала хобл машина, нешто столарских машина и алата, два електро-мотора и нешто материјала). Овако комплетирана радионица, и поред несташнице сировина, стручних кадрова и финансијских средстава, пословала је све боље и за привреду Ниша значила све више. Поред Милана и Стојана Цанића, у то време узет је за члана радионице и Милан Стефановић, грађевинар из Ниша, члан нишке задруге.²¹¹

Машинска радионица Драгомира Пејића, 1921. године прерасла је у фабрику машина и ливницу Пејић, Стефановић и компанија.²¹²

Формирана су одељења: ливница, ковачница, стругарница, браварница, механичко одељење и столарница, али фабрика није израђивала ништа ново, већ је и даље вршила само оправку машина.²¹³

---

²¹⁰ С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 71

²¹¹ Збирка варија

²¹² С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 73

²¹³ С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 85

Посао је напредовао, производња такође, па је 1925. године купљен плац у улици Јована Бабунског бр. 19 (на место данашње штампарије „Просвета“). После сеобе посао се добро развијао, освајана је нова производња, како у земљи тако и за иностране фирме. Поред преса, ваљкова и осталих машина за израду цигала и црепа, рађене су водене турбине и центрифугалне пумпе, ваљкови и „валц-машине“ за фабрике кожа, прибор за млинове. Сем тога, фабрика лије „предмете свију димензија од гуса (гвожђа) и метала, као: лагере, конзоле, рим-шајбне, зупчанике, ростеве и др“, а оправља и „све индустријске и пољопривредне машине, вршалице, локобиле, бензин, нафта и саугас моторе“.²¹⁴

Фабрика је добила и два нова ортака, Николу Дрезгића, ливца, и Михајла Фолгића, машинбравара, који су били ортаци по уговору, а не по протоколацији фирме.

Власници Фабрике машина и ливнице Пејића, Стефановића и компаније саставили су уговор о ортаклуку према коме је 60 % добити распоређивано у зависности од уложеног капитала, а остатак на равне делове.

Структура капитала у фабрици 1926. године према власништву.²¹⁵

Р. бр.	Име и презиме ортака	Капитал	
		Износ	%
1.	Драгомир Пејић	730.829	37,0
2.	Милан Стефановић	444.137	22,5
3.	Стојан Цанић	353.509	17,9
4.	Милан Цанић	260.236	13,3
5.	Михајло Фолгић	104.150	5,3
6.	Никола Дрезгић	79.658	4,0
Свега:		1,972.519	100,0

Када је наступила економска криза, смањено је радно време на 5 часова дневно, али није било отпуштања радника. Постепено је криза пролазила, послови су кренули напред и проширени су капацитети фабрике. Са појавом рудника Трепча, фабрика је добила значајног и дугорочног пословног партнера.

Године 1937. двојица од укупно шесторице ортака, Михајло Фолгић и Никола Дрезгић, штрајковала су месец дана, тражећи да се њихов ортаклук уведе и у решење о протоколацији. Преговори које је водио Милан Стефановић, довели су до споразума о новој протоколацији фирме у којој су ушли као равноправни ортаци и Фолгић и Дрезгић.

²¹⁴ Привредни лист Ниш, 24. 5. 1925. стр. 4

²¹⁵ С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 113

Структура капитала у фабрици ПЕС 1937. године по власништву

Р. бр.	Име и презиме ортака	Капитал	
		Износ	%
1.	Драгомир Пејић	680.000	34,0
2.	Милан Стефановић	520.000	26,0
3.	Стојан Цанић	360.000	13,0
4.	Милан Цанић	200.000	10,0
5.	Михајло Фолгић	120.000	6,0
6.	Никола Дрезгић	120.000	6,0
Свега:		2,000.000	100,0

Свој удео, захваљујући грађевинском материјалу датом за изградњу пословних просторија, у односу на 1926. годину, осетно је повећао само Милан Стефановић.²¹⁶ Фабрика машина и ливница Пејића, Стефановића и компаније имала је 1939. године, капацитет од 250 хиљада килограма машина, машинских делова и лива годишње и била је, као потписник споразума о трговачком ливу, укључена у картел ливаца.²¹⁷ Овакав “просперитет” фабрике повећавао је антагонизам између радника и послодаваца. Када је наступило предратно стање, израђивана су постоља за митраљезе, око 300 комада месечно. У току 1940. године израђен је уређај за пресовање експлозива, који се састојао од 3 хидрауличне пресе. Крајем 1940. године, први пут од постанка фабрике дошло је до штрајка радника ради повећања надница.

За време окупације 1941.- 1944. године, фабрика је имала обим рада умањен за 50 % од предратног, уложени капитал био је 2620.000 динара.²¹⁸ У предузећу је постављен комесар Немац са задатком да организује производњу. Партијски покрет у Пејићевој ливници зачео се још првих дана окупације наше земље захваљујући раду Александра Стојановића Шпанца, моделара, који се овде упустио по доласку из Шпаније. То је био искусан илегалцац и идејни вођа напредних радника. У ливници је на практичном раду била Нада Томић, студент технике из Ниша, искусна у илегалном раду. Око 80 одсто радника давало је материјалну помоћ за НОП.

На разне начине настојало се да се некавалитетно производи. Тако се сипањем воде у калупе за ливење, као и сипањем песка добијао некавалитетан лив и повећавао шкарт, ломили калупи за ливење. Шеф београдских агената Губарев стигао је почетком фебруара 1942. године и извршио велика хапшења у Пејићевој фабрици.²¹⁹ Хапшење и терор у ливници оставили су доста трагова и утицаја на даљи рад. Политика капиталисте Пејића била је у немешању и у чекању да дођу “бољи дани”. Он је после познатих акција и саботажа у фабрици 1941. године, оштро реаговао у случају сваке па и најмање неисправности или

²¹⁶С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 175

²¹⁷С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 192

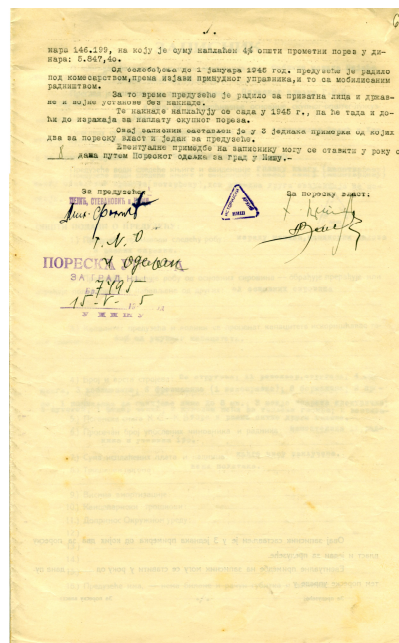
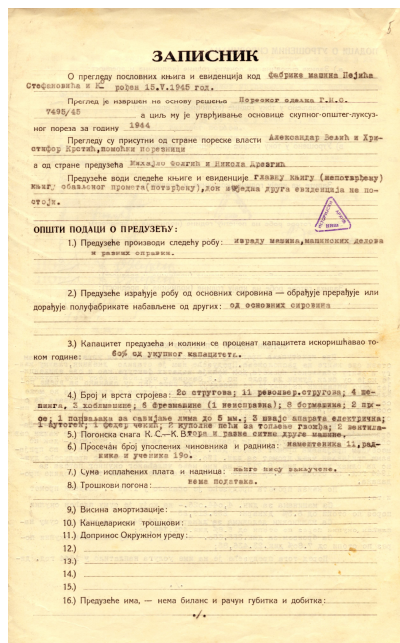
²¹⁸Група аутора: “Ниш у вихору ослободилачког рата”, Нови Сад, 1968, стр. 109

²¹⁹Група аутора: “Ниш у вихору ослободилачког рата”, Нови Сад, 1968, стр. 194-195

застоја у раду. С друге стране трудио се да придобије раднике за себе бригом за њихову исхрану и огрев.²²⁰

Један део нишке индустрије Немци су преоријентисали на ратну производњу. Ливница “Пејић-Стефановић” преоријентисана је на ливење немачких оштећених делова.²²¹ Фабрика је за нешто више од годину дана повећала број запослених за 63. Поручбине за окупатора су биле довољне да ова фабрика повећа степен искоришћености капацитета у односу на 1941. годину.

Фабрика машина и ливница Пејића Стефановића и компаније, дочекала је ослобођење са око 120 вагона сировине и материјала, од чега је 55 вагона отпадало на ливено гвожђе, 45 вагона на кокс, седам вагона на лим и др. Радила је знатно боље него уочи рата. “У овом предузећу запослено је око 240 радника и располаже са сировинама за годину дана при пуном капацитету рада. Поред тога оно је снабдевено потребним машинама за израду свих машинских делова”. У фабрици није било важно да радник зна само једну радну операцију, већ да израђује производ од почетка до краја. Фабрика машина и ливница ПЕС и компанија поред осталих машина имала је и 18 стругова, седам рендисаљки, пет бушилица, по три глодалице и машине за обраду дрвета, две куполне пећи и два ручна крана, што је безбзира на њихову застарелост и делимичну оштећеност, било довољно за почетак. Оправљајући разне машине, ово предузеће помогло је обнову и других привредних организација.²²²

Записник о прегледу пословних књига и евиденција код фабрике машина Пејића, Стефановића и Компаније, рађен 15. 5. 1945. године.

²²⁰ Група аутора: “Ниш у вихору ослободилачког рата”, Нови Сад, 1968, стр. 363

²²¹ Група аутора: “Ниш у вихору ослободилачког рата”, Нови Сад, 1968, стр. 413

²²² С. Андрејевић, Економски развој Ниша, стр. 224-225

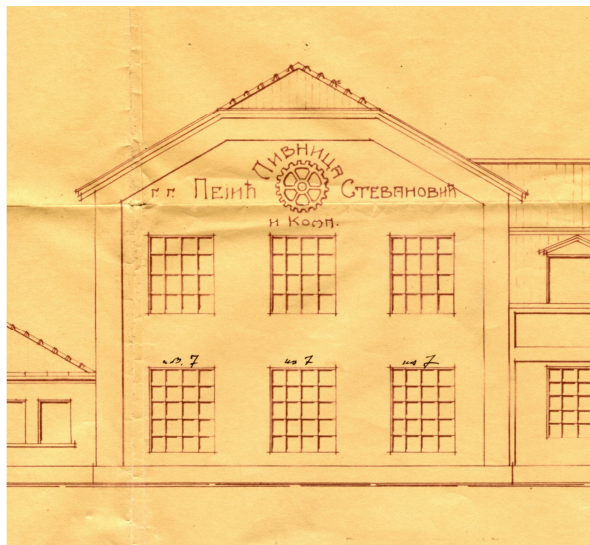
Због сарадње са окупатором, пресудом Суда за суђење злочина и преступа Српске националне части у Београду, од 25. 3. 1945. год. 62% вредности фабрике је конфисковано, 12% покљоњено и браћи Стефановић је припадало 26%.²²³

Решењем Мин. Индустије и рударства Србије од 27. 12. 1945. године, фабрика је прешла у државну својину и наставила рад под називом Ливница и фабрика машина “Јастребац” у Нишу.²²⁴

Постојећи записник од 29. 6. 1946. године, говори о преузимању предузећа од стране Главне управе железничког саобраћаја, машина и алата.

На основу Закона о национализацији привредних предузећа од 5. 12. 1946. године, ГНО- Извршни одбор у Нишу одлучује да се фабрика машина и ливница “Јастребац”, из Ниша, национализује с тим да сва имовина, права и др. која су до сада припадала поменутој фабрици и приватнику Влади Стефановићу, из Ниша, прелази у државно власништво.

Документација Ливнице ПЕС и компанија у Нишу састоји углавном се од пореских аката (пореске пријаве за порез на пословни промет и порез на луксуз по месецима, жалбе на разрез пореза, решења, записници); Планови о доградњи механичке радионице из 1937. год. Постоје и две главне књиге (1934-1936; 1938-1940). Непотпуна грађа обухвата период од 1932 – 1945. год. Материјал је сређен по годинама, печатан, нумерисан и сложен у само једну кутију.

План дозиравања механичке радионице Г.Г. Пејић, Стефановић и Компаније у улици Јована Бабунског бр. 19 у Нишу

²²³ ИАН фонд Ливница и фабрика машина “Јастребац” Ниш: Упитник о имовинско-правном стању инд. Предузећа од 30. 3. 1946.

²²⁴ ИАН фонд Ливница и фабрика машина “Јастребац” Ниш: Упитник о имовинско-правном стању инд. Предузећа од 30. 3. 1946.